

לִפְלֵב תִּשְׁלַכְוּ אֹתוֹ

'פרקי שירה' הוא אחד החיבורים המוזרים ואם תרצו המופלאים שבמסורת היהודית. זאת היא רשימה של פסוקים, תפילות ודברי הלל שישויות הטבע: שמים וארץ, גשמים וטללים, צמחים וחיות, שרים לבוראם. כל יצור מבטא בפסוק משלו את מהותו ואת תפילתו: "שמים אומרים: "הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֱ-ל...". טל אומר: "אֶהְיָ כֶּטֶל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח כְּשׁוֹשָׁנָה..." נחש אומר: "סוֹמֵךְ ה' לְכָל הַנְּפִלִים וְזוֹקֵף לְכָל הַכְּפוּפִים..." כלבים אומרים: "בָּאוּ נִשְׁתַּחֲוֶה וְנִכְרַעַה נִבְרָכָה - - לִפְנֵי ה' עֲשֵׂנוּ" (תהלים צה, ו).

וְהַכְּלָבִים עֲזִי נֶפֶשׁ

שירה זאת של הכלבים עוררה התנגדות ותמיהה (ילקוט שמעוני שמות יא, קפז): "רבי ישעיה תלמידו של ר' חנינא בן דוסא היה מתענה שמונים [וחמש] תעניות, אמר כלבים שכתוב בהם "וְהַכְּלָבִים עֲזִי נֶפֶשׁ לֹא יָדְעוּ שְׂבָעָה..." (ישעיהו נו, יא) יזכו לומר שירה זו: "בָּאוּ נִשְׁתַּחֲוֶה וְנִכְרַעַה..."! נענה אותו מלאך מן השמים ואמר: ישעיה! עד מתי אתה מתענה? ... גזירה היא מלפני הקב"ה. [מיום] שגלה סודו לחבקוק הנביא לא גלה דבר זה לשום ברייה שבעולם, אלא בשביל שאתה תלמידו של חכם גדול לכך זָקְקוּ לִי מִן הַשָּׁמַיִם ושלחוני אליך... כלבים כתיב בהן (שמות יא, ז): "וְלֹכֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִחְרָץ כָּלָב לִשְׁנוֹ..."

רבי ישעיה תמה על כך שהכלבים הורשו לומר שירה לפני הקב"ה, והלוא "הַכְּלָבִים עֲזִי נֶפֶשׁ"! אכן בישעיהו נ"ו, מככבים הכלבים. אולם, הם מהווים שם משל למנהיגי העם. המנהיגים חייבים להיות ככלבי שמירה המזהירים בנביחותיהם את העם מהסכנות המתרחשות לבוא, והנה הם "כְּלָבִים אֱלֹמִים לֹא יוֹכְלוּ לִנְבֹּחַ" (נו, י). המנהיגים חייבים להיות ככלבי העדר השומרים אותו מ"חִיתוֹ שְׂדֵי", חיות השדה והיער, והנה הם "הֲזִים שְׂכָבִים אֲהַבִּי לָנוֹס". והנביא ממשיך: "וְהַכְּלָבִים עֲזִי נֶפֶשׁ - לֹא יָדְעוּ שְׂבָעָה..." נביחותיו של הכלב אומרות: "הב הב". הם "עֲזִי נֶפֶשׁ" לתבוע את מאכלם: "לֹא יָדְעוּ שְׂבָעָה", ובו בעת לייקר את לחם הכבשים. דור כלבים אלה, הוא, כדברי החכם (משלי ל, יד) "דֹּר חֲרָבוֹת שָׁנָיו וּמֵאֲכָלוֹת מִתְּלַעְתָּיו - - לֶאֱכֹל עֲנִיִּים מֵאֲרָץ וְאֲבִיוֹנִים מֵאֲדָם". "עֲזִי נֶפֶשׁ" נאמר באירוניה, אך מעבר לאירוניה מבטא הפסוק הזה את אכזריות הכלבים לציד ולשמירה. דורות מאוחר יותר יחזור על עדות זאת הרמב"ן בפירושו (דברים כג, יט): "כי [הציידים] הצדים בכלבים ושומרי החומות יגדלו כלבים עזי נפש מזיקים את הרבים". ואמנם, תבליטים רבים נשארו מימי המקרא ובהם תמונותיהם של כלבי הציד, ובייחוד של המאסטיף, שליוו מלכים ורוזנים במסעותיהם.

מכאן תמיהתו של החסיד ר' ישעיה. האמנם כלבים אלה יאמרו שירה? המלאך מגלה לו את הסוד. אמנם ראויים הכלבים לומר שירה. כאשר יצאו בני ישראל מבית העבדים לא נבחו הכלבים: "לֹא יִחַרֵץ כָּלֵב לִשְׁנֹו". דברים אלה של המלאך מהדהדים במדרש אחר (שמות רבה לא, ט). בפרשתנו המשפטית מובא דין המהווה אחד היסודות לדיני הכשרות (שמות כב, ל): "וְאִנְשֵׁי קִדְשׁ תִּהְיוּ לִי וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה לֹא תֹאכְלוּ". והפסוק מוסיף: "לְכָלֵב תִּשְׁלָכוּן אֹתוֹ". מהתוספת הזאת למדנו הלכה: בשר הטריפה אסור באכילה, אך מותר בהנאה. אולם, לפי המדרש התוספת רומזת יותר מכך. כדברי המלאך, הכלבים ששתקו אז ראויים לשכר. הכלבים אולפו על ידי האדם כדי שזרים לא יפרצו, אך גם כדי שעבדים לא יברחו. והנה, בשעת יציאת מצרים שכחו הכלבים את ייעודם ולא נבחו, כאילו תפסו באופן אינסטינקטיבי את הצדק שבשחרור, כאילו חזר הטבע לשלמות הראשונה בו טבע ומוסר שכנו יחדיו.

נאמנות ואוטונומיה

האמנם יש מוסריות בטבע? לפי המהר"ל מפראג חיינו בנויים על מעין מעין פירמידה בעלת שלוש קומות: טבע, תבונה ותורה. התרבות והמוסריות אינן בטבע, הן שייכות לקומה השנייה. ואף על פי כן, לפי המהר"ל, יש בטבע תופעות הרומזות לשלב עליון יותר, ומהן עלינו ללמוד. באופן עצמאי ביטא זאת ר' יוסף אלבו [רי"א], בהערותיו לפרקי שירה' (עיקרים ח"ג, א). האדם, טוען ר"י אלבו, הוא לכאורה פגיע יותר מבעלי החיים, המוצאים בקלות יתירה גומחה לקיומם. בתוספתא (קידושין ה, יג) שואל רבי שמעון בן אלעזר: "הראית מימך ארי סָפֵל צבי קָיִץ שועל חנוני זאב מוכר קדרות... אלא שהרעותי את מעשי וקפחתי פרנסתי". ולמרות חולשתו הפיסית של האדם, כוח ההפשטה של התבונה [שהשגותיו כולם הן כלליות והשגות כל הבעלי-חיים הן פרטיות] איפשרה לאדם לחקות את בעלי החיים, על כליהם ותחבולותיהם בגמישות מדהימה. כדברי רי"א, האדם "ייקח בהם הרומח מקום הקרניים... והסייף מקום המלתעות בחזיר, וייקח המגן בידו או ילבש השריון להגן עליו מקום המגן בחומט... וכן המלבושים". פרקי השירה מלמדות לפי רי"א, שיש גם תכונות אחרות, "מידה טובה או מוסר השכל" שעלינו ללמוד ולחקות: "ועל הכוונה הזאת נתייסד פרק שירה' שאמרו רז"ל". מכאן המפתח להבין את נוסח תפילת הכלבים: "בָּאוּ נִשְׁתַּחֲוּהוּ וְנִכְרַעַה... כי ממה שהכלב מכיר את קונו ואת המטיב לו... יש לקחת מזה מוסר השכל להודות לא-ל... ושלא נהיה כפויי טובה". עלינו ללמוד מהכלב ערך חשוב: נאמנות.

אלא, שעלינו להיזהר. המדרש שציטטנו לעיל (שמות רבה לא) מסתייג מתכונה כלבית אחרת. הוא עושה זאת שוב מתוך הקשבה לפסוק שבפרשתנו: "וְאִנְשֵׁי קִדְשׁ תִּהְיוּ לִי, וּבָשָׂר בַּשָּׂדֶה טְרֵפָה... לְכָלֵב תִּשְׁלָכוּן אֹתוֹ"; והמדרש מפרש: "הכלבים אחד נובח וכולם מתקבצים ונובחים על חינם, אבל אתם לא תהיו כן מפני שאתם אִנְשֵׁי קִדְשׁ". כולנו התנסינו וודאי בחוויה הזאת. כנגדה מלמד המדרש ש'אנשי קודש' פירושו האפשרות לשמור על דעתנו

האישית, ולא להיות נגררים על ידי הזרם, או על ידי עמדותיו של הזולת. נאמנות אך אוטונומיה! איך אולי היה מנסח זאת קאנט: האוטונומיה והמוסר האוניברסלי ירדו כרוכים מן השמים.

ecce homo - זהו האדם!

נאמנות הכלב מבטאת את הצלחת הביות והאילוף, וממילא את השפעת האדם בעיצוב העולם. אלא שברצותו הפך האדם את הכלב לרעו ושותפו במעשי חסד, ברצותו הפך אותו לרוצח. עבור יהודים רבים מייצג הכלב עד עצם היום הזה את האכזריות. שמעתי לפני שנים ניצול שואה שתיאר את איש הס.ס. ימ"ש, שהיה פונה אליו בכינוי hund, כלב! את כלבו, אותו אילף להתאכזר באופן סדיסטי ביותר ביהודים, קרא mensch, אדם! את התיאור הזה אינני מסוגל לשכוח, אלא שעל ידו, שומר אני תמונה אחרת, רשימה של עמנואל לוינס, אחד מגדולי הפילוסופים שבדור האחרון, יהודי ברמ"ח איבריו. לוינס תיאר בה אחת מחוויותיו מתקופת שביו כחיל צרפתי, במלחמת העולם השנייה. במחנה הם היו חפצים, לא בני אדם. לדה-הומניזציה מוחלטת זו, היה יוצא מן הכלל אחד ויחיד, יצור שלא הבחין בין נאצים ליהודים, שהכיר את צלם האנוש שבעבדים. הוא היה מחכה להם בשובם מהעבודה המפרכת, קפץ בשמחה עליהם, וקיבל את פניהם באהבה מופגנת. היה זה בּוּפִי, כלב הפקר שהופיעה מאי שם, ושהה אתם במחנה עד שהשומרים הגרמנים גרשו אותו. הכלב הזה, שלא הבחין בין בני אדם, ששמר על האוניברסליות שבמוסר, היה, מסיים לוינס, הקאנטיאני האחרון בגרמניה. ואולי היה הוא מצאצאי הכלבים שלא חרצו לשונם בצאת ישראל ממצרים.